

*Регеша Н. Л.,
заслужений діяч мистецтв України*

МУЗИЧНА ОСВІТА В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ

У статті в хронологічному порядку розглянуто розвиток світової музичної освіти від початків формування людського суспільства до сьогодення. Приділено значну увагу європейській музичній освіті. Визначено ступень розвитку сучасної музичної освіти в Україні.

Ключові слова: музичне мистецтво, загальне та спеціальне музичне навчання, школи виконавської майстерності, теоретична та практична музична освіта.

В статье в хронологическом порядке рассмотрено развитие музыкального образования от начал формирования человеческого общества до сегодняшних дней. Уделено особое внимание европейскому музыкальному образованию. Определена степень развития современного музыкального образования в Украине.

Ключевые слова: музыкальное искусство, общее и специальное музыкальное обучение, школы исполнительского мастерства, теоретическое и практическое музыкальное образование.

The article in chronological order outlines the development of music education from the beginnings of the formation of human society up to the present days. Pay special attention to the European musical education. The degree of development of modern musical education in Ukraine.

Key words: musical art, the general and special musical education, the school of the performing skills, theoretical and practical musical education.

У зв'язку з необхідністю об'єктивного висвітлення особливостей розвитку світової музичної освіти нині на часі проблема її дослідження в історичному аспекті – від початків формування суспільства до сьогодення.

Згідно загальноприйнятого визначення, музична освіта – це процес засвоєння вмінь та навичок, необхідних для музичної діяльності [6; 763]. Інколи під музичною освітою розуміють систему організації музичного навчання, яке здійснюється під керівництвом викладача у спеціалізованому навчальному закладі або шляхом самоосвіти, а також у процесі музичної практики в самодіяльних музичних колективах. Розрізняють загальну музичну освіту, програмний обсяг якої сприяє розвитку аматорської діяльності (або формує певний рівень сприйняття музики), і спеціальну музичну освіту, що забезпечує знаннями для професійної композиторської, виконавської, педагогічної, музикознавчої та наукової роботи. Як загальна, так і спеціальна музична освіта передбачає єдність музичного навчання і музичного виховання.

Метою даної статті стало дослідження музичної освіти як історичної категорії, зміст, рівень, мета, методи і форми якої визначаються соціальними відношеннями, національною специфікою, особливостями музичного мистецтва на певних етапах

існування людського суспільства. Актуальність даної наукової розвідки полягає у новому авторському погляді на історичний аспект формування світової музичної освіти. Хронологічні межі роботи охоплюють період від початків формування людського суспільства до сьогодення.

Різні аспекти музичної освіти неодноразово ставали предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних музикологів та мистецтвознавців (О. Ніколаєв, В. Суханов, Л. Баренбойм, М. Дяченко, І. Котляревський, Ю. Полянський, О. Михайличенко, О. Ростовський, О. Рудницька та інші [1–5, 9–11]). Науковці відзначали важливість музичного виховання передусім як засобу розвитку гармонійної особистості, реалізації її музично-естетичних якостей. Окреме дослідницьке зацікавлення привертало історичні аспекти розвитку різноманітних музичних шкіл (скрипичної, піаністичної, диригентської, вокалу тощо), постаті виконавців-інструменталістів, співаків, композиторів тощо.

На ранніх етапах розвитку людства музичним навичкам не навчали. Умовно кажучи, функції музичних керівників виконували шамани та вожді племен, які наповнювали музичний супровід ритуальних дійств магічним підтекстом. Згодом, в умовах докласового суспільства художня культура досягла вищого рівня й спонукала необхідність організації спеціального музичного навчання. Наприклад, відомі історичні свідчення та археологічні артефакти щодо індіців Північної Америки, в яких існувала плата за навчання новим пісням, а давні мешканці Мексики – ацтеки, мали у власному розпорядженні музично-освітні установи для навчання пісням і танцям [8; 764].

Перші свідчення щодо професійної музичної освіти сягають 2500 року до нашої доби й пов'язані з навчанням придворних співачок в Єгипті. Там само у період XII династії Середнього царства, жерці виступали в якості вчителів, які навчали співати під акомпанемент місцевих музичних інструментів, зокрема цитри. Вважається, що Мемфіс протягом тривалого часу був провідним освітнім центром, в школах якого вивчали релігійну (культову) та світську музику.

У Стародавньому Китаї в XI–III ст. до нашої доби (епоха династії Чжоу) музична освіта підлягала особистому патронату імператора та спеціального відомства при дворі, яке спостерігало за навчанням хлопчиків співу, гри на інструментах і танцям.

Однією з перших країн, в якій музичному мистецтву почали надавати не лише культурно-мистецького, а й соціального, і навіть політичного значення, стала Стародавня Греція. Основи національної музичної освіти було закладено на острові Крит, де хлопчиків з вільних прошарків тогочасного суспільства навчали співу, гри на музичних інструментах та гімнастиці. Відомо, що у VII ст. до нашої доби на грецькому острові Лесбос було утворено школу кіфаредів й закладено підґрунтя для розвитку мистецтва кіфаристики (вміння речитативно висловлюватись, співати та акомпанувати). Широкого розповсюдження на всій території Греції набули також школи аедів (співців), навчання в яких будувалося на принципі родинної спадкоємності (приміром, батько навчав синів гри на кіфарі, мелодекламації, правилам віршування, передавав їм певну кількість пісень). Музична освіта, зокрема хоровий спів та кіфаристика, ставали необхідною умовою для навчання юнаків в Спарті та Афінах. Найбільш впливовими на музичну освіту Греції виявилися музично-естетичні та педагогічні погляди видатних мислителів стародавнього часу – Платона та Аристотеля. Вони вважали, що музична освіта повинна

була бути доступною будь-якій людині без урахування наявності в неї музикальності [2; 82].

У роки раннього і класичного європейського Середньовіччя музична культура створювалася представниками тогочасного суспільства, які знаходились на різних ступенях соціальної ієрархії: музикантами теоретиками та практиками (канторами й інструменталістами, які мали безпосереднє відношення до церковної, культової музики), придворними музикантами, бардами-співцями, труверами, трубадурами, міннезінгерами, інструменталістами-духовиками, вагантами, голіардами, шпильманами, менестрелями. Ці різноманітні групи митців оволодівали музичними знаннями у співочих школах при монастирях та кафедральних соборах (з XIII ст. – в університетах), в умовах музичного цехового навчання, а також у практиці безпосереднього передання традицій від майстра до учнів.

Однією з найважливіших європейських співочих шкіл визначеного періоду стала римська «Схола канторум» (заснована близько 600 року, реорганізована у 1484 р.). Методи навчання хоровому співу спиралися там передусім на розвиток слуху. Вчитель користувався при цьому способом хейрономії (рух голосу вгору і вниз вказувався умовною траєкторією рук та пальців). Для оволодіння теоретичними музичними знаннями розповсюджувалися спеціальні рукописні посібники у вигляді діалогів між вчителем та учнем.

Варто зазначити, що методи музичного навчання значно змінились після реформи Гвідо д'Ареццо (близько 990-1050 рр.), що стала фундаментом для створення сучасного нотного письма. Він вперше ввів у музичне використання чотирилінійний нотний стан, літерне позначення ключів, а також дав назву шестиступеневому ладу [12; 4–11].

З XII ст. в Європі посилюється тенденція об'єднання музично-теоретичної освіти з виконавсько-композиторською практикою. Провідне місце у цьому процесі відіграли кафедральні школи. Наприклад, одна з них існувала при кафедральному соборі Нотр-Дам у Парижі й стала прототипом майбутніх метриз (у Франції та Нідерландах – музична школа, в якій здійснювалась підготовка церковних співаків). У той самий період музика ґрунтовно вивчалася в межах семи вільних мистецтв на факультеті, так званої Університетської корпорації магістрів та студентів (майбутній Паризький університет).

У XII – XIV ст. виникли й інші європейські університетські осередки, в яких вивчалась музична наука: в Кембриджі (1129 р.), Оксфорді (1163 р.), Парижі (1348 р.), Кракові (1364 р.), Відні (1365 р.), Гейдельберзі (1386 р.). Мистецтвознавець Ю. Холопов відзначав, що одним з видатних педагогів-музикантів того часу був Іоанн Мірус (близько 1290 – після 1351 рр.) – французький музичний теоретик, математик, астроном, автор трактату “Мистецтво нової музики” (1319 р.), присвяченого музичній теорії та практиці, системи організації музичного навчання. Відомо, що І. Мірус у 1321 р. одержав ступінь магістра мистецтв у Сорбонському університеті, а в 1323 році завершив ґрунтовну наукову працю “Умоглядна музика за Боецієм”, яка залишалася основним підручником з музичної освіти в університетах Європи майже до XVI століття [8; 836].

У добу Ренесансу прогресивні європейські музичні діячі почали активно виступати проти схоластики у теорії музики та музичному навчанні й наполягати на збільшенні практичного музикування у сфері композиторського та виконавського мистецтва.

Розвитку музичної освіти в цей час сприяла сформована система гнучкого нотного запису, а також нотодрукування. Реформована музична писемність і друковані публікації музичних записів і книг з нотними прикладами створили передумови, які значно полегшили музичне навчання та передання професійного досвіду. У свою чергу це вплинуло на формування музиканта нового типу – музиканта-практика, який досконало володів кількома музичними інструментами (в тому числі, грав на органі), вільно орієнтувався у методології хорового співу.

Варто зазначити, що організація тогочасного музичного навчання здійснювалась у різних формах. Найважливішою з них були метризи. Останні, як правило, існували при католицьких храмах. Найбільшого розповсюдження вони набули у XII–XV ст. (лише у Франції їх нараховувалося майже 400; більшу частину з них було закрито у 1791 році після Великої французької революції 1789 р.). В них викладалися спів, гра на органі (з XVI ст. й інші музичні інструменти), теорія музики; учні також одержували загальну освіту. Кожна метриза нараховувала від 20 до 30 співаків, які навчалися під керівництвом хормейстера. Наприклад, з учнів метризов вийшли такі видатні французькі та нідерландські композитори-поліфоністи як Гійом Дюфаї, Йоханнес Окегем та інші.

У XVI ст. європейська музична освіта остаточно звільнилася від схоластики і музика почала вивчатися не лише як мистецтво, а й художня практика, що мала у своєму базисі наукове підґрунтя. Найбільшого значення в цій сфері набули теоретичні роботи відомого європейського мислителя та науковця Генрих Глареана (1488–1563 рр.), який викладав в університетах Франції, Німеччини, Швейцарії математику, філософію, історію, літературу, поезію, музику [6; 998–999]. Наприклад, у його роботі “Вступ у музикознавство” (1516 р.) містяться дані про інтервали, лади, сольмізацію тощо. Основний трактат Г. Глареана “Додекахордон” (1547 р.) було присвячено вивченню середньовічних церковних ладів. Спираючись на дослідження давньогрецьких теоретиків, вчений-музиколог встановив існування 12-ти діатонічних ладів (а не 8-ми, на які вказували решта середньовічних музичних теоретиків). У цей період європейське музичне навчання перейшло з університетів у приватні корпорації – пансіонати (лише у Кьольні на початку XVI ст. існувало чотири таких корпорації, які були незалежними одна від одної, але підкорялися єдиному керівництву). Музична освіта надавалась також в капелах (при світських та духовних дворах), де придворний капельмейстер (як правило, відомий музикант) навчав музиці передусім майбутніх учасників придворних ансамблів та дітей заможних верст населення. Загальну та спеціальну музичну освіту можна було одержати в аматорських співтовариствах майстрів співу (майстерзінгерів).

До кінця XVI ст. загальна музична освіта повністю відокремилася від спеціальної й здійснювалась у звичайних школах, головним чином канторами, які відповідали за шкільну церковну музику. Вони не лише керували шкільними хорами і навчали дітей співу, а й викладали інструментальну музику для тих учнів, які не могли співати.

У XVII ст. викладання музики стало основним освітнім напрямом у роботі з вихованцями притулків. Відомо, що перший такий заклад було відкрито в 1537 р. у Неаполі (“Санта Марія ді Лорето”), пізніше там само з’явилися такі навчальні сирітські осередки як “Пієта деї Туркіні”, “Деї повери ді Джезу Крису”, “Сант Онофріо а Капуана”. Згодом, на межі XVII–XVIII ст. більшість цих музичних шкіл об’єдналися у

Королівський музичний коледж “Сан-Петро а Маєлла”. У Венеції були відомими такі притулки як “Делла Пієта”, “Дех Мендиканті”, “Ункурабілі і оспедалетто” (для дівчат), “Санті Джованні а Паоло” тощо. Окрім сирітських будинків в Італії створювались й інші музичні школи, в яких викладали відомі на той час музичні метри (О. Скалатті, А. Вівальді та інші) [7; 910].

Протягом XVI–XVIII ст. з’явилося багато музично-педагогічної літератури, яка сприяла розвитку як загальної, так і спеціальної музичної освіти. Серед найвідоміших тогочасних навчальних видань, присвячених інструментальній та вокальній музиці, музично-теоретичній методології, грі на різних музичних інструментах, виділимо книги “Досконалий капельмейстер” (І. Магтезон, 1739), “Трактат про фугу” (Ф. Марпург, 1753–1754), “Виконання на клавирі” Ф. Баха (1753–1762); “Виконання на клавесині” (М. Сен-Ламбера, 1702), “Міркування про старих та нових співаків” (П. Тозі, 1723), “Щабель до Парнасу” (І. Фукс, 1725) тощо.

Суттєві зміни у музичній освіті відбулися після створення Паризької консерваторії, яка була заснована декретом Національного канвента від 3 серпня 1795 року на базі Королівської школи співу та декламації (засновник та перший керівник – Б. Саррет). З перших років свого існування цей освітній осередок став провідним навчальним закладом не лише Франції, а й Європи: до 1797 року він нараховував 125 викладачів та 600 учнів. У Паризькій консерваторії навчали грі на музичних інструментах, співу, драматичному мистецтву, історії та теорії музики. З 1803 року студенти, що успішно закінчили курс композиції, нагороджувалися римськими преміями. Серед лауреатів премії відзначимо таких відомих композитори як: Г. Берліоз (1830 р.), Ш. Гуно (1839 р.), Ж. Бізе (1857 р.), Ж. Масне (1863 р.), К. Дебюссі (1884 р.) та інших.

З кінця XVIII століття європейська музична освіта почала формуватися під впливом нових чинників, пов’язаних з демократизацією музично-театрального і концертного життя, виникненням нових оперних театрів, оркестрових колективів та співочих товариств, розквітом інструментальної музики, розвитком домашнього музикування. Саме в цей час відокремилось навчання виконавському мистецтву від процесу засвоєння музичної композиції і підготовки музикантів-теоретиків. З’явилися новаторські навчальні посібники, направлені на розвиток інструментальної техніки (єтюд М. Клементі, І. Крамера, К. Черні, Р. Крейцера та ін.).

На межі XIX–XX століть у багатьох кранах світу почали масово відкриватися консерваторії або аналогічні їм установи (академії, вищі музичні школи, коледжі тощо), в центрі уваги яких було виконавське мистецтво та підготовка викладачів для загальноосвітніх шкіл й музичного виховання у родині. Зокрема, важлива роль належала школам майстерності на чолі з такими видатними педагогами і музикантами як М. Клементі, К. Черні, Ф. Шопен, Ф. Ліст (піаністичні школи); А В’йотан, Й. Іоахім, Р. Крейцер (скрипкові школи); Р. Вагнер, Г. Малер (диригентські школи) тощо.

Протягом XIX ст. у вищих музичних навчальних закладах Європи та Америки система музичної освіти розділилася на два напрями. Приміром, у Німеччині, Австрії, Швейцарії університети стали центрами лише музично-теоретичної освіти, практичне музикування (студентські хори, оркестри, ансамблі) здійснювалося на аматорському рівні. У Великобританії (згодом й у США) підготовка музикознавців відбувалася при

університетах, де студенти засвоювали не лише музично-теоретичні дисципліни, а й історію музики, музичну практику та музичну педагогіку.

Подібний розподіл залишався актуальним протягом наступного ХХ ст. У сучасній світовій музичній освіті різниця між її загальним та спеціалізованим професійним напрямом є досить різною. Це передусім залежить від фінансування музичних навчальних закладів (підтримка держави або приватних осіб, різноманітних товариств тощо). На жаль, значна кількість приватних музичних шкіл не має чіткого профілю й передбачає досить високу платню за навчання, що надає у свою чергу сучасній музичній освіті елітарного характеру й позбавляє можливості одержувати її обдарованим дітям з незаможних родин.

В Україні музична освіта не є обов'язковою. Вона поділяється на елементарну (уроки музики в загальноосвітній школі та приватні уроки), середню (дитяча музична школа або музична студія) та вищу (училище, інститут, консерваторія, академія). Елементарна та середня музична освіта створює умови для виникнення в дитини натхнення до творчості, стійкого бажання жити в гармонії з навколишнім світом. Реалізація музично-естетичних завдань зумовлена "Національною доктриною розвитку освіти України в ХХІ столітті", змістом освітніх галузей "Мистецтво" та "Естетична культура" Державних стандартів початкової і загальної середньої освіти, Комплексною програмою художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах, які передбачають реалізацію принципів прилучення школярів до різних видів музичного мистецтва, ознайомлення з основними складовими української та світової музичної культури. Музично-естетична підготовка передбачає можливість безперервної мистецької освіти, що дає можливість учням продовжувати її на різних ступенях навчання.

Вища музична освіта в Україні окрім виконавської майстерності може бути спрофільована на педагогічну діяльність. У сучасній вітчизняній педагогіці мистецька освіта є самостійним, рельєфно окресленим напрямом, діапазон якого охоплює широкий спектр естетичних завдань: від духовного становлення особистості до забезпечення необхідного культурного клімату цивілізованої держави. Ефективність професійної музичної освіти безпосередньо залежить від якісного рівня загальної системи естетичного виховання, яку забезпечують загальноосвітні заклади, культурно-мистецькі установи, творчі спілки та об'єднання [3].

Отже, музична освіта як історична категорія почала формуватися на ранніх етапах розвитку людства (Стародавній Єгипет, Китай, Греція) й була пов'язана з виникненням перших професійних музичних навчальних осередків. В Європі у період раннього та класичного Середньовіччя на розвиток музичної культури й, зокрема, музичної освіти вплинула діяльність митців з різних прошарків тогочасного суспільства (придворні музиканти, трувери, трубадури, ваганти, голіарди тощо). На організацію методів та форм музичного навчання певним чином вплинула діяльність таких видатних музикологів-реформаторів як Г. д'Ареццо, І. Мірус, Г. Глареан, які заклали підґрунтя для існування сучасної нотної грамоти (ХІІ–ХVІ ст.). Суттєві зміни в європейській музичній освіті сталися внаслідок виникнення у ХІХ–ХХ ст. консерваторій або аналогічних установ.

В Україні сучасна музична освіта поділяється на елементарну, середню та вищу. Дані категорії знаходяться у тісному зв'язку між собою передусім через те, що

ефективність професійної музичної освіти залежить від рівня загальної системи естетичного виховання. Музична освіта може бути спрямована на педагогічну діяльність, яка є самостійним, рельєфно окресленим напрямом з широким спектром естетичних завдань: від духовного розвитку особистості до забезпечення необхідного культурного рівня в нашій державі.

Література:

1. Баренбойм Л. Музыкальная педагогика и исполнительство / Л. Баренбойм. – М. : Музыка, 1974. – 334 с.
2. Герцман Е. Тайны истории древней музыки / Е. Герцман. – Спб. : Нота МИ, Азбука-классика, 2004. – 569 с.
3. Добриньова О. Проблеми професійної музичної освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical
4. Мистецька освіта в Україні: теорія і практика: Колективна монографія / О. П. Рудницька [та ін.]; заг. ред. Михайличенко. – Суми : СумДПУ ім. А. Макаренка, 2010. – 255 с.
5. Михайличенко О. Основи загальної та музичної педагогіки: теорія та історія: Навчальний посібник / О. Михайличенко. – Суми : Козацький вал, 2009. – 208 с.
6. Музыкальная энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия; Советский композитор, 1976. – Т. 2. – С. 910.
7. Музыкальная энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия; Советский композитор, 1976. – Т. 3. – С. 763.
8. Николаев А. Музыкальное образование / А. Николаев, В. Суханов // Большая советская энциклопедия. – [Электронный ресурс.] – Режим доступа: <http://bse.sci-lib.com/article078891.html>
9. Ростовський О. Лекції з історії західноєвропейської музичної педагогіки: Навчальний посібник / О. Ростовський. – Ніжин : видав. Ніжинського держ. пед. ун-та ім. М. Гоголя, 2003. – 193 с.
10. Теоретические основы воспитания и обучения в музыкальных учебных заведениях / Н. Дьяченко, И. Котляревский, Ю. Полянский. – К. : Музыкальная Украина, 1987. – III с.
11. Пушкина Ю. В. Гвидо Аретинский: между мифом и реальностью. Штрихи к биографии / Ю. Пушкина // Старинная музыка. – 2008. – № 4. – С. 4–11.